

معرفی نسخه خطی
یک مجموعه ی
دست نویس قاجاری از استرآباد

مریم محمدشفیع*

نسخه های خطی میراث دینی و فرهنگی هر ملتی محسوب می شوند. پیشینه ی علمی و هنری ملت ها و تمدن ها در لابه لای نسخه های خطی برای آیندگان به ودیعه گذارده شده است.

یکی از راه های حفظ میراث گذشتگان، حفظ آثار مکتوبی است که در گذر سال ها و اعصار وسیله ای جهت انتقال فرهنگ و تمدن بشر بوده است. از این رو نسخه های خطی به عنوان مهم ترین آثار مکتوب در بررسی اندیشه های هر دوره، از اهمیت ویژه ای برخوردار هستند. با شناسایی و معرفی نسخه های خطی می توان پیشینه ی علمی و فرهنگی یک ملت را برای نسل حاضر آن بازگور کرد. هم چنین شناخت نسخه های خطی یکی از عوامل اصلی در جریان گردآوری متون است. پژوهش گران این حوزه تلاش های گسترده ای در به دست آوردن نسخه های خطی اصیل دارند تا بتوانند جریان علمی عصر مؤلف را بهتر شناخته و شیوه ی تفکر مؤلف را از اصل دستنوشته ی او دریابند.

*مسؤل مرکز اسناد
تاریخی مؤسسه
فرهنگی میرداماد

در سطور زیر یکی از نسخه‌های دست‌نویس کتابت شده در قرن سیزدهم هجری قمری معرفی خواهد شد.

آن دسته از نسخه‌های دست‌نویس که خود شامل چندین رساله یا کتابچه باشند، در اصطلاح نسخه‌شناسی «مجموعه» نامیده می‌شوند. رسالات و کتب موجود در یک مجموعه ممکن است همگی تألیف یک نویسنده و یا چندین نویسنده باشند، هم‌چنین ممکن است مجموعه‌ی رسالات موجود در یک مجموعه توسط یک کاتب و یا در یک بازه‌ی زمانی متوالی تحریر شده باشند و گاهی نیز ممکن است، مجموعه‌ای از رسالات که به قلم کاتبان مختلف و در زمان‌های مختلف تحریر شده و در هنگام صحافی نیز ترتیب تاریخی آن‌ها رعایت نشده، باشد. مجموعه‌ی پیش‌رو شامل نه بخش است.

بخش اول: مثنوی نان و حلوا

سراینده: بهاء‌الدین محمد بن حسین عاملی معروف به شیخ بهایی (سده‌ی ۱۱ق) این کتاب آمیخته‌ای از مواعظ، طنز، حکایت، تمثیل و لطایف عرفانی و معارف برین بشری است. با زبانی روان و دلنشین، نان و حلوا ترسیمی است از ریاکاری، تلبیس و غرور به مال و منال و عنوان و منصب دنیایی. بهایی در این مثنوی به دوری از سلاطین که خود آن را از نزدیک تجربه کرده بود اشاره می‌کند، چرا که در اندیشه‌ی او نزدیکی به شاهان، غارت دل و دین را در پی دارد. در مجموع، مثنوی نان و حلوا از جمله آثار شیخ بهایی است که در تبیین دیدگاه و اندیشه‌ی سیاسی او می‌توان به آن استناد کرد.

آغاز: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اَمَّا بَعْدُ حَمْدُ اللَّهِ عَلَىٰ اِفْضَالِهِ وَ الصَّلٰوةِ وَ السَّلَامِ عَلَىٰ اَشْرَفِ الْخَلَائِقِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، فَيَقُولُ اَفْقَرُ الْعِبَادِ اِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ الْغَنِيِّ مُحَمَّدِ الْمَشْتَهَرِ بِبِهَاءِ الدِّينِ الْعَامِلِيِّ ...»

انجام: «فارسان عشق اصحاب دلند زین طلب مشائیان بس را طلبند»

تعداد برگ‌های این بخش از مجموعه: ۱۳ برگ (۲۶ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی سبز، اندازه‌ی اوراق: ۱۰*۱۶٫۵ سانتی‌متر، نوع خط: شکسته، تعداد سطور در هر صفحه: مختلف السطر (بین ۱۲ تا ۱۵ سطر)، عناوین: به خط نسخ، خط کشی زیر سطور: به سنگرف، در صفحه‌ی اول چسب خوردگی و در صفحه‌ی پنجم اثر مهری در آن، که باعث آسیب دیدگی نسخه شده است. بعضی از صفحات این بخش دارای حاشیه‌نویسی است. کاتب: ابوجعفر بن نصرالله بن زین‌العابدین، تاریخ تحریر: فی یوم الاثین، عشرين شهر محرم الحرام فی شهر سنه ۱۲۴۱ هجری (دو شنبه ۲۰ محرم ۱۲۴۱، برابر با ۱۴ شهریور ۱۲۰۴).

بخش دوم: رساله مختصره

نویسنده: محمدباقر حجه الاسلام شفتی بیدآبادی (۱۲۶۰ - ۱۲۶۰ ق)

مختصری از رساله عملیه مجتهد عصر و الزمان سید باقر رشتی معروف به حجت الاسلام یا سید رشتی یا سید بیدآبادی، به زبان فارسی در مورد احکام، واجبات و محرمات نماز و مسائل شرعی می‌باشد.

آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم احكام مأخوذ از جناب مجتهد العصر و الزمان حاجی آقا سیدباقر رشتی زید فضله است بدانکه عمل

انجام: ... مادامیکه نخشکیده لازم نیست و غسله میت بخیسی است با ظن به احتلام غسل لازم نیست.

تعداد برگ های این بخش از مجموعه: ۲ برگ (۴ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی سبز، اندازه ی اوراق: ۱۰*۱۶،۵ سانتی متر، نوع خط: شکسته، تعداد سطور در هر صفحه: ۲۰ سطر، خط کشی زیر سطور: به شنگرف، در صفحه ی سوم اثر مهری در آن، که باعث آسیب دیدگی نسخه شده است. صفحات این قسمت کاملاً از نسخه جدا شده است، تاریخ تحریر: فی یوم السبت، بیستم شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۵۱ (شنبه ۲۴ مرداد ۱۲۱۴) جای این بخش در مجموعه از ص ۱۴ رو تا ص ۱۵ پشت می باشد.

بخش سوم: امان الانام

نویسنده: مفیدین احمد حسنی حسینی الموسوی الاسترآبادی، مشهور به سیدمفید استرآبادی (سده ی ۱۳ق)

امان الانام رساله ایست در اصول دین به زبان فارسی، که نویسنده در سبب تألیف آن نوشته: در

محرم الحرام سنه ی ۱۲۳۸، هنگامی که بیماری وبا در شهر استرآباد شیوع پیدا کرد، به روستای کلامو از قراء بلوک سدن رستاق آمدم و بنا به خواهش رعایا و اهالی این روستا، رساله ای در اصول دین و درخور فهم عوام ترتیب دادم. را برای آنها به تحریر درآورده است.

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين الحمد لله الذي عرفنا اصول ديننا و فروع مذهبنا...»

انجام: «... الماله و العجالة و لله الحمد و الشكر على اتمامه.»

تعداد برگ های این رساله: ۵۷ برگ (۱۱۴ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی سبز، اندازه ی اوراق: ۱۰*۱۶،۵ سانتی متر، تعداد سطور: مختلف السطر (بین ۱۲ و ۱۴ سطر)، نوع خط: شکسته ی تحریری، نام کاتب: ناشناس، تاریخ تحریر: ۱۹ شهر شوال المکرم سنه ۱۲۴۰ (۱۶ خرداد ۱۲۰۴) جای این بخش در مجموعه از ص ۱۹ پشت تا ص ۷۶ رو می باشد.

بخش چهارم: خلاصه اصول دین

نویسنده: محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی (سده ی ۱۳ق)

این رساله خلاصه ای است در اصول دین به زبان فارسی که عناوین آن عبارتند از: صفات ثبوتیه، صفات سلبیه و شکایات نماز

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين اصول دين پنج است اول توحيد يعنى خدا يکي است...»

انجام: «... نماز عمداً و سهواً و چه جهلاً در زیادت و کمی نماز باطل است»
تعداد برگ‌های این رساله: ۶ برگ (۱۲ صفحه (۹ صفحه، ۳ صفحه سفید جهت یادداشت
 نسخه))، نوع کاغذ: فرنگی سبز، اندازه‌ی برگ: ۱۰*۱۶٫۵ سانتی‌متر، تعداد سطور: ۱۵ سطر،
 نوع خط: نسخ، خط‌کشی زیر سطور: به شنگرف، نام کاتب: ناشناس، تاریخ تحریر: ۲۳
 ذی‌قعدة الحرام سنه ۱۲۴۰ (۱۸ تیر ۱۲۰۴)
 جای این بخش در مجموعه از ص ۷۷ پشت تا ص ۸۱ پشت می‌باشد.

بخش پنجم: ترجمه اصلاح‌الععمل

نویسنده: سیدمحمد بن علی طباطبایی، معروف به سیدمحمد مجاهد و صاحب‌مناهل
 (۱۱۸۰-۱۲۴۲ق)

مترجم: طباطبایی این کتاب را در موضوع فقه، به صورت ذکر فتوا و رساله‌ی عملیه برای
 مقلدین خود به زبان عربی تألیف کرده و مترجم به جهت بهره‌مندی بیشتر خوانندگان، به
 ویژه عوام مردم که از فهم الفاظ عربی عاجز هستند، این کتاب را به زبان فارسی ترجمه کرده
 است. این رساله مشتمل بر یک مقدمه و چهار باب و یک خاتمه است.
آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي قبل عنده صالح اعمال العباد و الصلوه و السلام
 على خير خلقه محمد و ...»

انجام: «... جایز است از برای او که بنا گذارد بر فساد و لکن احوط در اینجا است»
تعداد برگ‌های این رساله: ۵۴ برگ (۱۰۸ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی سبز و آبی، اندازه‌ی
 اوراق: ۱۰*۱۶٫۵ سانتی‌متر، تعداد سطور: ۱۵ سطر، نوع خط: شکسته‌ی تحریری، خط‌کشی
 زیر سطور: خطوط به شنگرف، نام کاتب: ناشناس، تاریخ تحریر: ۱۶ شهر ذی‌قعدة الحرام
 ۱۲۳۹ (۲۲ تیر ۱۲۰۳)

جای این بخش در مجموعه از ص ۸۳ پشت تا ص ۱۳۶ پشت می‌باشد.

بخش ششم: رساله دستورالععمل

نویسنده: ملا محمدجعفر استرآبادی انزانی، مشهور به شریعتمدار استرآبادی
 این رساله مختصری است در اصول دین شامل: احکام و اجبات نماز، احکام روزه، کفاره و ...
آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين و الصلوه ...»
انجام موجود: «... از این مذکور است اول طلوع صبح است تا شب بیستم در بیان کفاره ...»
تعداد برگ‌های موجود این رساله: ۲۵ برگ (۵۰ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی سبز، اندازه‌ی
 اوراق: ۱۰*۱۶٫۵ سانتی‌متر، تعداد سطور: ۱۵ سطر، نوع خط: شکسته‌ی تحریری، خط‌کشی
 زیر سطور: به شنگرف، چند برگ از شیرازه‌ی کتاب جدا شده است. نام کاتب: ناشناس،
 تاریخ تحریر: ساقط (سده‌ی ۱۳ق)

جای این بخش در مجموعه از ص ۱۴۰ پشت تا ص ۱۶۴ پشت می‌باشد.

بخش هفتم: اخبار

شاعر و نویسنده: نامشخص

این بخش از مجموعه (ناقص الاول) که ابتدای آن در نسخه موجود نمی باشد شامل اخباری به زبان فارسی به صورت نثر و نظم می باشد و موضوع آن قیامت است
آغاز موجود: «... که اگر تمام دنیا و مافیها از ایشان بوده باشد و یکلحظه از عمرت را خریداری نمایند...»

انجام: «... در روز جزا شفیع ما ساز دو چیز مهرعلی و بغض ابی بکر و عمر»
 تعداد برگ های موجود: ۴ برگ (۸ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی نخودی، اندازه ی اوراق: ۱۰*۱۶,۵ سانتی متر، تعداد سطور: بین ۱۳ تا ۱۴ سطر، نوع خط: شکسته ی تحریری، شیرازه ی مجموعه در این بخش آسیب دیده، و این بخش جدا شده است. نام کاتب: ناشناس، تاریخ تحریر: شب پانزدهم ماه رمضان المبارک سنه ۱۲۴۰ (۱۳ اردیبهشت ۱۲۰۴) جای این بخش در مجموعه از ص ۱۶۵ رو ص ۱۶۸ پشت می باشد.

بخش هشتم: ادعیه

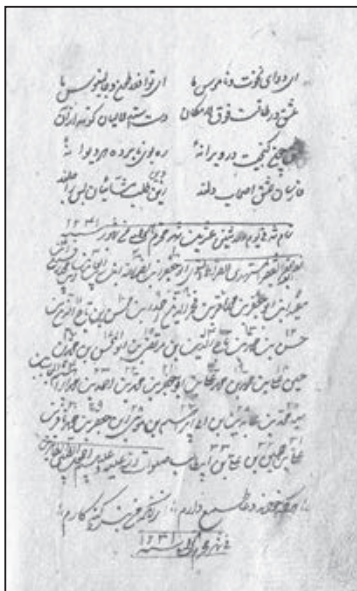
این بخش شامل یک مجموعه ادعیه است که عناوین آن عبارتند از: مناجات امیرالمومنین، عریضه به حضرت امام رضا (ع)، ذکر دعا، ادعیه چشم زخم، صیغه توبه و...
تعداد برگ: ۶ برگ (۱۰ صفحه، ۲ صفحه سفید)، نوع کاغذ: فرنگی نخودی، اندازه ی اوراق: ۱۰*۱۶,۵ سانتی متر، تعداد سطور: مختلف السطر، نوع خط: شکسته ی تحریری، صفحات دارای حاشیه نویسی هستند. نام کاتب: ناشناس، تاریخ تحریر: سنه ۱۲۴۱ (۱۲۰۴-۱۲۰۳) جای این بخش در مجموعه از ص ۱۶۹ پشت تا ص ۱۷۴ رو می باشد.

بخش نهم: تقسیم نامه وحشی

سراینده: وحشی بافقی (۹۹۱-۹۳۹ق)

قسمت نامه ها شعرهای طنزگونه ای در قالب قطعه هستند که در آن شاعر، جنگِ ناعادلانه دو وارث را در زمان تقسیم ارث بیان می کند. مشهورترین قسمت نامه ها، تقسیم نامه ی وحشی بافقی به زبان فارسی است که به مرور زمان، بیش تر مصرع های آن در حکم مثل درآمده و به بسیاری از کتاب های امثال راه یافته است.

تعداد برگ: ۲ برگ (۳ صفحه)، نوع کاغذ: فرنگی نخودی، اندازه ی اوراق: ۱۰*۱۶,۵ سانتی متر، تعداد سطور: مختلف السطر، نوع خط: شکسته تحریری، این قسمت از مجموعه به کلی از شیرازه ی نسخه جدا شده است. نام کاتب: محمدشریف الموسوی،

تاریخ تحریر: فی غره شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۴۱ (۲۰ فروردین ۱۲۰۵ خ)
جای این بخش در مجموعه از ص ۱۷۵ پست تا ص ۱۷۶ پست می باشد.
آخرین برگ این مجموعه که ضمیمه شده یادداشت‌های خارج از متن می باشد و به صورت تقسیم وجه اجاره روستای گلند تاریکی اشاره می کند.
و در آستر جلد نسخه رونوشتی از سند ازدواج به تاریخ ربیع الاول سنه ۱۲۵۱ می باشد.
مشخصات کلی مجموعه:

نوع جلد: تیماج ضربی قهوه‌ای سوخته، دارای ترنج و سرترنج ضربی، عطف: پارچه‌ی الحاقی، نوع کاغذ: فرنگی سبز، آبی و نخودی، قطع رقیعی (۱۱*۱۷ سانتی متر)، تعداد مجموع اوراق: ۱۷۶ برگ (۳۵۲ صفحه)، تعداد سطور: مختلف السطر، نوع خط: شکسته‌ی تحریری، برخی صفحات دارای حاشیه و صفحات بدون شماره گذاری می باشد.
یادداشت‌های حاشیه‌ی نسخه (اسناد حاشیه):

در صفحه ۱۶۷ رو آمده است:

شیوع بیماری طاعون استرآباد فی شهر ذیقعدہ الحرام سنه ی ۱۱۷۴ اق (خرداد ۱۱۴۰)
وبا اول استرآباد فی غره شهر محرم الحرام سنه ۱۲۳۸ اق (۲۷ شهریور ۱۲۰۱)
وبا ثانی استرآباد فی غره شهر صفرالمظفر سنه ۱۲۴۵ اق (۱۱ مرداد ۱۲۰۸)
شیوع بیماری وبا و طاعون در استرآباد فی عشرات شهر ربیع الثانی تنغوزئیل سنه ۱۲۵۱ (۱۵ مرداد ۱۲۱۴)

زلزله شدید و خرابی طاق مسجد جامع استرآباد سنه ۱۲۲۵ (۱۸۸۱ خ)
بیماری طاعون در استرآباد اول جوزا محرم الحرام سنه ۱۲۴۷ (۲۳ خرداد ۱۲۱۰)

آسیب‌های وارده به نسخه:

انفصال جلد از شیرازه، چسب خوردگی آستر، بعضی از صفحات مُهر خوردگی دارند، چند صفحه از مجموعه موجود نیست، بعضی از صفحات کاملاً از نسخه جدا شده است، وجود لکه‌های مختلف بر روی اوراق خصوصاً در پایین صفحات (لکه‌های ناشی از رطوبت انگشت و خطوط و لکه‌های قهوه‌ای و زرد) و آب خوردگی برخی صفحات و ازهم پاشیدگی مقوای جلد زیرین (در قسمت آستر).

یکی از نکات مهم این مجموعه ثبت شجرنامه سادات مفیدی استرآباد در آن است که به جهت ارزش تاریخی در شماره‌های بعدی فصل نامه به طور مجزا به آن پرداخته خواهد شد. این مجموعه‌ی خطی جزء مجموعه‌ی نسخ خطی محمود اخوان مهدوی بوده، که اکنون در گنجینه‌ی نسخ

خطی مؤسسه فرهنگی میرداماد نگهداری می شود.